

75
આજાદીકા
અમૃત મહોત્સવ

સુમુલ સેતુ

અંક નં. ૦૩૩
સપ્ટેમ્બર - ૨૦૨૩

દૂધાળા પશુઓમા મહામારીના પ્રકોપને નિયંત્રિત કરવા
માટેના પ્રારંભિક પગલા

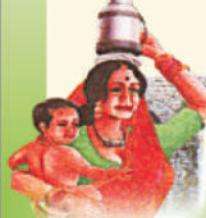
પ્રવર્તમાન સમયમાં આપણા વિસ્તારમાં પશુપાલનનો વ્યવસાય ખૂબ જ વિકસીત થયો છે ત્યારે પશુઓ પાસેથી વધુ વળતર મેળવવા માટે અને કાયમી ધોરણે વળતર મળતું રહે તે માટે પશુઓનું સ્વાસ્થ્ય સારુ જળવાઈ રહે એ ખાસ જરૂરી છે. આજના સમયમાં પશુધન ઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ દર વધારવા માટે કેટલાય પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે. જેમાં પશુઓમા જોવા મળતા રોગચાળા એક મુખ્ય પડકાર છે જેનું ઉદાહરણ તાજેતરમાં ગુજરાતમાં ફેલાયેલ ગાઢાર ચામડીનો રોગ (Lumpy Skin Disease) છે. રોગચાળાના લીધે ઘણીવાર આખા ફાર્મનો અંત આવી જતો હોય છે જેને લીધે ખેડૂતોને આર્થિક તેમજ માનસીક તણાવ પણ સહન કરવો પડે છે. રોગચાળાના પ્રકોપને જેટલો જલ્દી નિયંત્રણ કરી શકાય એટલું જ પશુપાલકોને આર્થિક નુકસાન ઓછું ભોગવવું પડે છે. સામાન્ય રીતે પશુપાલકો પશુઓમા બીમારી અટકાવવાના સંભવિત તમામ પ્રયાસ કરતા હોય છે. પરંતુ કેટલીકવાર ઘાતક તેમજ સંકામક બીમારીઓ બહુ ઝડપી ફેલાતી હોય છે અને કોઈ એક ચોક્કસ વિસ્તારમાં આખા

પશુધનને પ્રભાવિત કરતી હોય છે. આવી પરિસ્થિતીમાં જરૂરી છે કે પશુપાલકોએ નીચે મુજબ સાવધાની રાખવી જોઈએ.

૧. રોગી પશુને સ્વસ્થ પશુ થી અલગ રાખવું

સૌથી પેલુ અને સૌથી જરૂરી એવુ પગલુ જે પશુપાલકો પોતાના પશુઓને બીમારીના પ્રકોપથી બચાવા માટે કરી શકે એ છે કે બીમાર પશુને સ્વસ્થ પશુથી અલગ કરવુ જોઈએ જેથી બીમારી સ્વસ્થ પશુમાં ફેલાય નહિ. પશુઓની મોટાભાગની બીમારીઓ સંકામક હોય છે જે એક પશુમાંથી બીજા પશુમાં બહુ ઝડપથી ફેલાય છે. જેવા કે ગળસુંદો, ખરવા—મોવાસા, ગાઢાર ચામડીનો રોગ વગેરે જેમા મૃત્યુદર વધુ હોય છે અને પશુપાલકોના બધાજ પશુઓ જોતજોતામાં બીમારીથી પીડાવા લાગે છે. એવામાં જો આપણે બીમાર પશુના લક્ષણો ઓળખીને બીમાર પશુને સ્વસ્થ પશુથી અલગ કરી દઈએ તો સ્થિતિ પર કાબૂ મેળવી શકિએ છીએ.

વધુમાં એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે પશુને અલગ કરવાનું કારણ માત્ર પશુને અલગ વાડામાં રાખવા

સુધી સિમિત નથી પણ એનો સાચા અર્થ એ છે કે પશુની દેખભાગ પણ અલગ વ્યક્તિ કરે, પશુના ચારા અને પાણી ની વ્યવસ્થા પણ અલગ હોય અને જે વાસણોનો ઉપયોગ બીમાર પશુને નવડાવવા કે દૂધ દોહવા માટે કરવામાં આવતા હોય એ પણ અલગ હોવા જોઈએ.

૨. બીમાર તેમજ સ્વસ્થ પશુના સ્થાણાંતર પર પ્રતિબંધ લગાવવો

મોટાભાગે પશુપાલકો પોતાના પશુઓને ઘાસચારો કોઢારમાં જ આપતા હોય છે પણ જો કોઈ પશુપાલક પોતાના પશુઓને ચરાવવા માટે બહાર લઈ જતાં હોય તો મહામારીના સમયે પશુપાલકોએ પોતાના પશુઓને બહાર ચરાવવા માટે ના લઈ જવા જોઈએ આવું કરવાથી સ્વસ્થ પશુઓને બીમારીથી બચાવી શકાશે. મહામારીના સમય દરમ્યાન પશુઓને ખરીદ-વેચાણ(લે-વેચ) માટે જાહેર મેળાઓમાં ન લઈ જવા જોઈએ તેમજ લે-વેચ ના કરવી જોઈએ અને પશુઓના સ્થાણાંતર પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવા જોઈએ.

૩. પશુઓનું આસપાસનું વાતાવરણ સ્વચ્છ હોવું જોઈએ

સંકામક રોગોને રોકવા માટે સ્વચ્છ વાતાવરણ ની આવશ્યકતા હોય છે અને બીમારીના પ્રકોપ વખતે સ્વચ્છતાનું ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. પશુઓના મળમુત્રનો યોગ્ય રીતે નિકાલ કરવો જોઈએ અને પશુઓના કોઢારની બરાબર સફાઈ કરવી જોઈએ તેમજ કિટનાશક દવાનો છંટકાવ કરવો જોઈએ. મહામારીના સમયે કોઢારમાં કે ગૈશાળા જેવી જગ્યાઓ પર બહારના વ્યક્તિઓના પ્રવેશ પર પ્રતિબંધ રાખવો જોઈએ કેમ કે તે રોગવાહક તરીકે કામ કરે છે અને બીમારી ફેલાવવા અહુમ ભૂમિકા ભજવે છે. જો કોઈ પશુનું મૃત્યુ થઈ જાય છે તો તેના શવ ઉપર મીઠા અને ચુનાનું એક જાહુ સ્તર બનાવી શવને જમીન મા દાટી દેવું જોઈએ.

૪. દૂષિત પશુ આહાર, ચારો, પાણી, અને કિટનાશક પદાર્થોને કોઢારથી બહાર કરવા જોઈએ.

દૂષિત પશુઆહાર, ચારા, પાણી અને કિટનાશકો દ્વારા દૂષિત પદાર્થોના કારણે સ્વસ્થ પશુઓમાં બીમારી ફેલાઈ શકે છે. તેથી આવા દૂષિત પશુઆહાર, ચારા કે પાણી પશુને ન આપવા જોઈએ તેમજ તેના પશુધરની બહાર યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય રીતે નિકાલ કરવો જોઈએ જેથી તેના લીધે બીજા સ્વસ્થ પશુઓમાં સંકમણ ના ફેલાય.

૫. સમયસર રસીકરણ

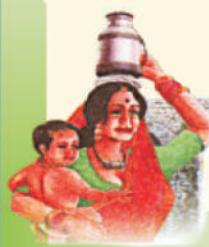
બીમારીના પ્રકોપ સમયે સારવાર અને રસીકરણ જ એકમાત્ર વિકલ્પ છે. જેવી રીતે ખરવા મોવસા(એફ.એમ.ડી.) ગણસુંદો(એચ.એસ) ગાંઠદાર ચામડીનો રોગ (એલ.એસ.ડી) કે આના જેવા બીજા સંકામક રોગનો પ્રકોપ બીજા સ્વસ્થ પશુઓમાં ફેલાય એ પહેલા સમયસર રસીકરણ કરવામા આવે છે. જેમા બીમારીનો પ્રકોપ જે વિસ્તારમાં વધુ હોય તે વિસ્તારના પશુઓનું રસીકરણ કરવામાં આવે છે. આમ કરવાથી બીમારી બીજા વિસ્તારમાં ફેલાતી નથી અને તેના પર જલ્દીથી નિયંત્રણ મેળવી શકાય છે.

૬. બીમાર પશુઓની સારવાર

બીમાર પશુઓને બાકીના સ્વસ્થ પશુઓથી અલગ કરવા જોઈએ જેથી કરીને રોગ એક પશુમાથી બીજામાં ના ફેલાય. બીમાર પશુઓને સાજા કરવા માટે તેમજ બીમારી નિયત્રણ માટે પશુ ડોક્ટરની સલાહ અને દેખરેખ હેઠળ કરી શકીયે છીએ.

૭. બીમારીની જાણકારી પશુચિકિત્સક અધિકારી ને તરત જાણ કરવી

જો આપણી આસપાસ કોઈ પશુઓમાં કોઈ રોગના લક્ષણ જોવા મળે અને તે ઝડપ થી બીજા પશુઓમાં પણ ફેલાતા હોય અને એક જેવા લક્ષણ ધરાવતા હોય તો એવા રોગોની જાણ તમારા વિસ્તારના પશુડોક્ટર ને કરવી જોઈએ જેથી કરીને તે એ રોગના સંપૂર્ણ નિર્દાન માટે ઉચ્ચ્ય

અધિકારીઓને જાણ કરી શકે અને એવા રોગનું વિજ્ઞાનિક દ્બે પરીક્ષાણ થઈ શકે અને તેના રોકધામ માટે સચ્યોટ દવા કે રસીની વ્યવસ્થા થઈ શકે જેથી કરીને આવા પ્રકારના પ્રકોપને રોકી શકાય.

પશુપાલક ભિત્રો હાલમાં આપણા વિસ્તારમાં ગાઈદાર ચામડીનો રોગ (Lumpy skin Disease) ના છુંટા છવાયા કેશો હોય ઉપર મુંજુબ તેમજ અગાઉના સુમુલ સેતુ અંકમા જણાવ્યા પ્રમાણે આ રોગને અટકાવાના પગલા લેવામા આવેતો તેને નિયંત્રીત કરી શકાશે. પશુઓમા ચેપીરોગ ખરવા—મોવાસા રોગ (એફ.એમ.ડી.) અંગે ચર્ચા કરીશુ.

પશુઓમા ખરવા મોવાસા રોગ (એફ.એમ.ડી.)

આપણે વર્ષોથી ખરવા મોવાસા કે ઝુટ એન્ડ માઉથ ડીસીસને “ખરવા” ના ટૂંકા નામે ઓળખ્યો છે. આપણાં દેશમાં આ રોગ એટલો સામાન્ય પ્રચલિત છે કે, પશુપાલકોથી માંડી બધાં જ ગ્રામ્ય સ્તરે પણ જાણો છે. આપણાં વિસ્તારના પશુપાલકો આ રોગને વિશેષ મહત્વ આપતાં નથી અને રોગ આવે તો સાહજિક ગણો છે. પરદેશના પશુઓની સરખામણીએ આપણાં પશુઓની રોગ સામે પ્રતિકારક શક્તિ વધુ છે. તેથી મરણ પ્રમાણ લગભગ નહિવત્ત છે. અલખભત, ઉત્પાદન ક્ષેત્રે સારું એવું નુકશાન પહોંચાડે છે.

રોગનો પરિચય

આ રોગ પિકોન્ના જાતિના વાઈરસ કે વિષાણુ થી થાય છે. આ રોગ ગાય, બળદ, ભેંસ, ઘેટાં, બકરાં, હુક્કર અને કેટલાંય જંગલી પશુઓને લાગુ પડી શકે છે. આ વિષાણુઓ એપીથેલીયલ કોષો (જીબ, ચામડી, અન્નણી, આંતરડા વિગેરે) માં રહે છે તથા વૃદ્ધિ પામે છે. રોગીષ પશુઓની લાળ અને અન્ય સ્ત્રાવોમાં વિષાણુઓ હોય છે. વિષાણુઓની અનેક સ્ટ્રેઇન છે.

આંકિકામાં એસ.એ.ટી.-૧, એસ.એ.ટી.-૨ અને એસ.એ.ટી.-૩ મુખ્ય છે. જ્યારે, એશિયાના ભારત સહિતના દેશોમાં ઓ, એ, સી, એશિયા-૧ મુખ્ય છે.

વિષાણુઓ એસિડ અને આલ્કલીના દ્રાવણમાં નાશ પામે છે. તેથી જ સોડીયમ હાઈડ્રોક્સાઈડ, સોડીયમ કાર્બોનેટ, એસીટીક એસિડ વગેરે ડિસાઈનફેક્ટન્ટ તરીકે ઉપયોગી છે. જેનો હાઈજેનીક પગલામાં સમાવેશ કરવો જરૂરી છે.

ચિન્હો ટુંકમાં

આ રોગના ચિન્હોથી પશુપાલકો વાકેફ છે. રોગની શરૂઆતમાં પશુને ૧૦૩ થી ૧૦૫ ડીગ્રી ફેરનહીટ તાવ આવે છે. મોઢામાંથી ખૂબ લાળ ટપકે છે અને બે થી ત્રણ દિવસમાં મોઢામાં જીબ પર, તાળવા પર, હોઠના અંદરના ભાગે ફોલ્લા પડે છે. જે ફૂટતા ચાંદા પડે છે. કેટલીક વાર પગની ખરીઓ વચ્ચે પડેલા ફોલ્લા ફૂટતા ચાંદા પડી ધા ઉડો બને છે અને જીવડા (મેગોટ્સ) પણ પડે છે. દૂધાળ પશુનું દૂધ રૂપ ટકા સુધી ઘટી જાય છે અને બળદ ખેતીકામના ઉપયોગમાં લઈ શકાતા નથી. ૭ થી ૮ દિવસે રોગની અસર ઓછી થતા પશુ ધીરે ધીરે ખાવાનું શરૂ કરે છે.

ભારતના અન્ય રાજ્યોની જેમ આપણા રાજ્યમાં લગભગ તમામ જિલ્લાઓમાં આ રોગચાળો એન્ટેમીક છે અને દર વર્ષે તેના રોગચાળા નોંધાય છે. હાલ ઉપયોગી તમામ વિષાણુની જાતો સામે પ્રતિકારક શક્તિ અર્પે તેવી રસી ઉપલબ્ધ છે.

રોગનું નિદાન :

રોગનું નિદાન ચિંહો પરથી સામાન્ય રીતે થાય છે. વિષાળુઓની સ્ટ્રેઇન (જાતો) જાણવા રાજ્યકષાનું ટાઈપીંગ ભારત સરકાર દ્વારા સ્થાપિત થતા ટાઈપીંગ અમદાવાદ ખાતે શક્ય બનેલ છે. આવી પ્રયોગશાળામાં તપાસેલ નમૂના પરિણામો જિલ્લા કષાએ તુરત ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે.

સારવાર :

રોગ થયા પછી હાઈજનિક પગલાં, મોઢા તથા પગની સ્વચ્છતા, પોટેશ્યમ પરમેગેનેટ જેવા (0.1 ટકા) દ્વારાણનો વારંવાર ઉપયોગ વિગેરે કરી શકાય તેમજ પશુચિકિત્સક દ્વારા સારવાર કરાવવી.

ઈથનોવેટ સારવાર (ઘરગથ્થુ ઉપચાર) જરૂરી સામગ્રી

લસણા	૪ કળી
નાળીયેર	૧ નંગા
જરૂર	૧૦ ગ્રામ
હળદર	૧૦ ગ્રામ
કાળા મરી	૧૦ ગ્રામ
મેથી	૧૦ ગ્રામ
ગોળ	૧૨૦ ગ્રામ

ઉપચાર :-

- જરૂર, મેથી, કાળા મરી ૧૦ ગ્રામ જેટલા લઈ એક કલાક માટે પાણીમાં પલાણવા.
- ૧૦ ગ્રામ હળદર અને ૪ કળી લસણા પાણીમાં પલાણેલા જરૂર, મેથી, મરીની સાથે મિક્સરમાં વાટવા.
- તેમાં ૧૨૦ ગ્રામ ગોળ અને એક ધીંણેલું કોપરુ નાખી બરાબર ભેગું કરો.
- આ મિશ્રણ એક મોટા પશુ માટે વાપરવું જો વાછરડી હોય તો બે વાછરડી માટે વાપરી શકાય.
- ધીમે ધીમે આ મીશ્રણ દિવસમાં ત્રણ વાર ખવડાવુ.
- દરેક વખતે તાજુ મીશ્રણ બનાવી વાપરવું.
- જ્યા સુધી પશુ સારુ ન થાય ત્યા સુધી ઉપચાર ચાલુ રાખવો.

અટકાવ :

આપણે આગળ વિસ્તૃત ચર્ચા કર્યા પરથી જણાશે કે, રોગનો અટકાવ કેટલો દુષ્કર છે. રોગ પ્રતિકારક રસીઓ ઉપલબ્ધ છે. જે વર્ષમાં બે વાર કે એક વખત મુકાવવાથી રાહત મળે છે.

રોગનિયંત્રણ / અટકાવ માટે સુમુલની યોજના

અન્ય રસીકરણાની જેમ સુમુલ દ્વારા ખરવા—મોવાસાનું રસીકરણ પણ વિનામૂલ્યે મૂકી આપવામાં આવે છે. હાલમાં આપણે ત્યાં ખરવા—મોવાસા રોગના નિયંત્રણ માટે રસીકરણાની કામગીરી ચાલુ હોય નજીકના કૃત્રિમ બિજદાન કર્મચારીના સંપર્ક કરી આપણી મંડળી ખાતેના તમામ પશુને રસીકરણ મૂકાય તેની કાળજી રાખવા વિનંતી.

રોગ નિયંત્રણાની મર્યાદાઓ :

- (૧) આપણે જોયું તેમ ભારત જેવા દેશમાં આંતર રાજ્ય તથા આંતરજિલ્લા પશુઓનું સ્થળાંતર સતત થતું રહે છે. જે અટકાવવું લગભગ અશક્ય છે.
- (૨) પશુઓ રાખવાની પદ્ધતિ, હેરફેર, માલ—સામાન, મનુષ્યોની આવન—જાવન વિગેરે રોગ પ્રસારના પરિબળો સતત કાર્યરત હોય છે.
- (૩) વિષાળુઓની અન્ય જાતિના પશુઓમાં (ઘેટા—બકરા, ગાયવર્ગ, બેસવર્ગ, ડુકકર વિગેરે) હાજરી અને પ્રસાર રોગ નિયંત્રણમાં બાધારૂપ બને છે.
- (૪) પશુપાલકો આ રોગને સહજ ગણે છે.
- (૫) તમામ પ્રકારના પશુઓમાં રસીકરણનો જંગી ખર્ચ થવા જાય છે તેમજ આયોજન કરવું મુશ્કેલ છે.

શું કરી શકાય ? :

ખરવા રોગનો સંપૂર્ણ અટકાવ કે નિયંત્રણ, વિષાળુઓની ખાસિયત જોતાં શક્ય ન બને. પરંતુ નીચેનાં પગલા રોગના પ્રસાર અને આંશિક નિયંત્રણમાં મદદરૂપ નીવડી શકે.

- (૧) આંતરદેશીય સ્થળાંતર નિયંત્રિત કરવા.
- (૨) આંતરરાજ્ય સ્થળાંતર પર દેખરેખ તથા રોગિષ્ટ જાનવરનો પ્રવેશ અટકાવવો.
- (૩) ચુસ્ત હાઈજનિક પગલાં લેવા.
- (૪) પશુપાલકો પણ જાગૃત બની તેઓ જ પશુઓના રસીકરણ માટે આગળ આવે.
- (૫) હાલમાં એફ.એમ.રી.સી.પી. યોજના હેઠળ રાજ્યના તમામ જિલ્લાઓમાં પશુઓને આ રોગ વિરોધી રસી મફત મૂકવામાં આવે છે.

